

РЕЦЕНЗИЯ

по конкурс за заемане на академичната длъжност „професор“, обявен от Института за литература при БАН, професионално направление 2.1. Филология, специалност Българска литература (Стара българска литература), обявен за нуждите на ИЛ, секция „Стара българска литература“, януари 2019 г. (ДВ бр. 12 от 8 февруари 2019 г., с. 102)
с кандидат доц. дфн Ана Стойкова Стойкова

Рецензент: проф. дфн Анисава Милтенова, секция „Стара българска литература“,
Институт за литература при БАН

По обявения от Института за литература конкурс единствен кандидат е доц. дфн Ана Стойкова Стойкова, която работи в Секция „Стара българска литература“ от 1978 г. Успешно е защитила дисертация за научната и образователна степен доктор по филология на тема „Физиологът в южнославянските литератури“ през 1993 г. (Институт за литература, БАН). Хабилитацията ѝ се е състояла през 1999 г., а през 2015 г. защитава дисертация за научната степен доктор на науките с труд на тема „Мъченията на св. Георги Победоносец в южнославянската средновековна традиция“ (Институт за литература, БАН). През целия свой 40-годишен творчески път тя изследва обекти и проблеми, свързани с историята и теорията на старобългарската литература и книжнина, кирилометодиевистиката, агиографията и агиологията, с византийско-славянските литературни връзки и с компютърната обработка и електронно публикуване на текстове. А. Стойкова участва активно в международните и националните проекти на Института за литература (повече от 10), като ръководи няколко от тях (съвместни проекти с Института по славистика, Полска академия на науките, с Института за теория и история на литературата „Дж. Калинеску“, Румънска академия на науките, както и проекта „Старобългарската литература в контекста на византийската и славянските средновековни литератури“). В продължение на 10 години тя участва активно в организационно-административната работа на Института като научен секретар (1999–2001) и заместник директор (2001–2007; от 2012 до сега). Участва като редактор и автор на статии в четиритомното издание на Кирило-Методиевска енциклопедия (1985–2003), член е на редколегията (1999–2011) и главен редактор (2012–2018) на списание „Старобългарска литература“. Преподавателската ѝ работа обогатява чуждестранната българистика с курсовете, изнесени по време на нейния лекторат във Варшава (2006–2011) и с участието ѝ в проекта „e-Medievalia

(Електронни ресурси за дистанционно обучение по медиевистика)“ (2012). Тя е добре позната в научните среди извън границите на България с редица публикации и като участник в над 20 конференции и симпозиуми с международно участие (2000–2018). Оценката на научните приноси на А. Стойкова личи от рецензиите на нейни книги и от броя на цитиранията (168), преобладаващи за изследването □ за Физиолога (1994), за неговото електронно издание (2011) и за монографията, посветена на агиографските произведения за св. Георги Победоносец (2016).

Научната продукция на А. Стойкова обхваща както старата българска литература, така и интердисциплинарни проучвания, в които присъства връзката между фолклор и литература, кирило-методиевската традиция, изследването на светителските култове и тяхната рецепция в славянските култури. Представената за рецензиране научна продукция – хабилитационен труд *„Светци змееборци в южнославянската средновековна традиция: Теодор Тирон, Теодор Стратилат, Георги Победоносец“* и избрани публикации (студии и статии) – е напълно удовлетворяваща изискванията на конкурса. Наред с това тя е автор на три книги (монографии); една представлява участие в колективния труд *„История на средновековната българска литература“* (2008; 2009, като самостоятелните части са описани надлежно в документацията) и споменатото електронно издание на Физиолога (2011). Студиите и статиите са 48 на брой. Общо (заедно с рецензиите и енциклопедичните статии) тя е автор на повече от 160 публикации.

Траен отпечатък в съвременната палеославистика оставят нейните постижения при изследването на проблематиката, посветена на агиографията и агиологията. Споменатият хабилитационен труд обхваща изследване и издание на чудесата на трима светци-змееборци – Теодор Тирон, Теодор Стратилат и Георги Победоносец, като мотивът за змееборството между тях е свързан – този за змееборството на св. Георги наследява по-древните мотиви за двамата Теодоровци. Най-напред се проследява появата и развитието на всеки от трите култа, засвидетелствани във византийската традиция – както в литературата, така и в иконографията (последното се оказва особено важно, понеже илюстрира ранната поява на мотива). Сред чудесата на Теодор Тирон най-широко разпространение в южнославянски ръкописи получава чудото за майката и змея, което авторката установява, че е преведено двукратно. Първият превод е запазен в препис в Германовия сборник от 1358–1359 г., и разпространението му е ограничено. А. Стойкова смята с основание, че вторият превод (т.нар. Константиновска редакция на гръцка почва) е направен в по-ранната среднобългарска епоха (преди началото на XIV

в.) и се помества в сборници с разнообразен състав от XV–XVI в., в които преобладават апокрифи и кратки наративни съчинения. Този втори превод се вписва в заобикалящите го четива със занимателен и поучителен сюжет, в които изпъкват чудесни елементи.

Чудесата, свързани със змееборството на св. Теодор Стратилат са разгледани във втората глава на труда. Отново е направен детайлен обзор на култа – неговата поява и развой на балканска почва, произведенията за него във византийската и в славянската традиция, както и изображенията, свързани с него. *Мъчението на Теодор Стратилат от Авгар* (ВНГ 1750) има няколко версии във византийски ръкописи – първата (в своя първоначален вид) следва мотиви от *Житие преди мъчението* на Теодор Тирон, а втората представлява неин разширен вариант; наред с това има и преработка на Симеон Метафраст, възникнала около края на X в. Авторката установява, че славянските преводи на *Мъчението от Авгар* са два, първият от които възхожда към старобългарската епоха (вероятно X в.), а вторият – може да се отнесе към т.нар. новоизводни преводи, които се появяват на Балканите и Атон през XIII–XIV в. Първият превод се помества както в сборници от минеен тип (често за Първата събота на Поста), така и в ръкописи, които представляват сборници със смесено съдържание с преобладаващи апокрифи в състава. Вариативността на текста на старобългарския превод е подчертана, която се дължи не само на продължителния период на неговото разпространение, но и на различната рецепция на текста. Издирените преписи (13 на брой) основателно са разделени в две групи, а всяка една от тях – на подгрупи, с направен прецизен лингво-текстологичен анализ на всяка от тях. Първият превод на *Мъчението от Авгар* се преписва в триодни и минейни панигирици, но попада и в ранните представители на сборниците със смесено съдържание (XIV в.). Отчетливо е изяснено как се изменя текстът в състава на житийно-панегиричните сборници – както предметафрастови, така и новоизводни, по-късни по превод и разпространение. Изтъкната е особеността на славянските свидетели – епизодът със змееборството или отсъстващ, или присъстващ, обаче в различни преводи (тук те са три на брой) в различните по тип книги. Тази типична черта на преработката на текста на славянска почва добре отразява трансмисията на произведението. Вторият превод (възникнал вероятно в пред-Евтимиевата епоха) за разлика от първия, е съхранен в календарни сборници и има по-хомогенен характер.

Безспорно център на изследването на чудесата, свързани със змееборството е проучването на чудото на св. Георги със змея – широко разпространено в книжнината, в иконографията и в устната традиция. Книжовната традиция на преводите и тяхната

преработка е доста сложна, тъй като са налице няколко превода и няколко редакции на преведените текстове. Проблем е и това, че славянските преводи се различават от известните и издадени гръцки оригинали. А. Стойкова установява два превода на т.нар. *Разпространена* гръцка редакция – един, запазен в преписи от третата четвърт на XIII до XVII в. и втори, известен в т.нар. Германов сборник от 1358–1359 г. Текстове включват и чудото с демона като продължение на чудото със змея. Трети превод тя открива на т.нар. *Разширена* гръцка редакция, широко разпространена в руски преписи и смятан за възникнал в Русия. Тя доказва въз основа на текстологичен анализ, че преводът е български и допуска, че е извършен около XIV в., след което е преминал в руската традиция. По-късно негови „наследници“ са преписите в българските дамаскини (архаичен тип), което очертава една извънредно интересна картина на книжовно общуване, която се въвежда за пръв път в научната литература. За късните преписи е изтъкната връзката с Аджарското книжовно средище през XVII в. Несъмнено откритие е и анализът на текста от Туманския апокрифен сборник, който е компилативен, включва извадки от различни редакции и вмъкнати елементи с фолклорен произход. Така в най-общи линии е проследена една балканска (предимно българска) книжовна традиция, която обхваща повече от пет столетия, а ако се включи и историята на гръцките оригинали – почти осем столетия.

В това комплексно изследване, което съдържа: историята на култа и свързания с него мотив за змееборството, необходимата кодикологична и палеографска информация, детайлно лингво-текстологично проучване и възпроизвеждането на фолклорната памет в текстовете, има още един много съществен принос – разглеждане на контекста в ръкописите, в които чудесата се поместват в сравнителен план. Изведени са извънредно важни черти на т.нар. низова книжнина – вариативността при препредаването на текстовете, намесата на книжовниците, акцентите, подбрани според тяхното лично предпочитание върху занимателните детайли или върху тези, които имат поучителен и душеспасителен характер. Творчеството в трансмисията на текстовете е свързано и с композирането на сборниците, и с тяхното предназначение. Не е случайно според авторката несъответствието със съхранените гръцки текстове, поради това, че преводите възхождат към по-стари и изгубени днес образци. В този смисъл изследването на А. Стойкова възстановява архаичното състояние на съчиненията, свързани със змееборството, които запълват едно бяло поле и във византийското наследство. Тези заключения се потвърждават от изданието на текстовете, приложено в труда, което заема 110 страници. Принципите на изданията не са еднообразни, тъй като

авторката е приела, че трябва да отговарят на състоянието на ръкописната традиция¹. Бих препоръчала при отпечатването на труда да се включи бележка, с която да се изяснят и обосноват приетите принципи при изданието на изворовия материал.

Не малка част от другите публикации, представени за конкурса, представляват разработки на теми и проблеми, намерили място в реабилитационния труд – свидетелство за дългогодишните търсения на авторката. Издадени в сборници и в научната периодика, те показват постепенното натрупване на знания и задълбочаване на изследванията на А. Стойкова върху жанровата форма на чудото в теоретичен и извороведски аспект в течение на 20 години. Така чудото от Туманския апокрифен сборник е издадено през 2000 г., чудесата в състава на Стишния пролог – през 2002 г., редакциите, свързани с Аджарското книжовно средище – през 2005 г. и др. Проблемите, свързани със св. Теодор Тирон и със св. Теодор Стратилат, най-напред са набелязани в публикация от 2013 г. Всички тези статии са неслучайно продължение на една от основните теми в научното творчество на А. Стойкова – култът към св. Георги и цялостната агиографска традиция, свързана с него. Обемният научен труд, получил заслужено признание в научната общност, е защитен като докторска дисертация през 2015 г. и издаден като книга през 2016 г.: „Свети Георги Победоносец. Агиографски произведения в южнославянската средновековна традиция“. Отличителна черта на труда е неговият широк обхват, дълбочината на изследваното проблемно поле, като са разгледани не само византийската и славянската традиция на култа и произведенията за него в книжовната традиция, но също така – цялостната християнска традиция. Монографията, включваща и изданията на текстовете (в обем от 724 с.) е първо по рода си проучване с високо оценен научен принос. Трудът върху мъченията на св. Георги надхвърля проучването на литературното наследство, свързано с един конкретен култ. Изследването катализира нов поглед върху преводната агиографията в един много по-широк многоизмерен контекст. В поредица от студии и статии за разпространението на култа и въпроси, свързани с неговата функция, са анализирани допълнителни

¹ Текстът на *Чудо на св. Теодор Тирон с майка му и змея* е издаден в паралелно представяне на преписите и на гръцкия текст, Старобългарският превод на *Мъчението на Теодор Стратилат от Авгар* е издадено по основен препис от Ягичевия Златоуст (с разночетения по останалите преписи); първият превод на Епизодът с битката на *Теодор Стратилат със змея* е издаден по основен препис от Патриаршеската библиотека в Белград № 282 (с разночетения по останалите преписи); приложени са и следващите версии – втората с основен препис от Народна библиотека в Белград № 644; третата по ръкопис МДА92.1; среднобългарската версия – според ръкопис от сбирката на Рилския манастир 4/8. Включен е и гръцки текст от библиотеката в Лайден, който да служи за съпоставка. Издадени са всички славянски (български) преводи на чудото на св. Георги със змея (спрямо *Разпространената* и *Разширената* редакция) в съответните варианти, както и гръцки текст от Националната библиотека в Атина.

проблеми, като бих искала да отбележа, че във всички се търси взаимната обусловеност с културата на народите и етническите групи. По отношение на историята на текстовете характерна особеност на подхода на А. Стойкова е целенасоченото търсене на интертекстуалните зависимости, както и вписването в състава на ръкописите – промените, които настъпват в течение на времето и преминаването на произведенията от един тип състав в друг. Сред всички (повече от 10) студии и статии на тази тема ще цитирам като пример две статии: „Св. Георги в ислямската традиция на Близкия изток“ (2013) и „За възможните източници на апокрифния мотив ‘Сатанаил отказва да се поклони на Адам’ в едно раннохристиянско мъчение“ (2016). В първото изследване се разкриват нетипични страни от образа на св. Георги в ранното *Мъчение*, присъщи и за някои арабски версии – той е представен като търговец, което според авторката възхожда към недостигнал до нас древен архетип. Във втората статия мотивът в ранното *Мъчение* на св. Георги е поставен на широк фон от гръцки, латински и блискоизточни извори, което допринася за един нов поглед върху неговия произход и разпространение.

Интересът на А. Стойкова към предхристиянските и раннохристиянските представи и произведенията, които ги отразяват, я е насочил към изследване на съчинението „Физиолог“, неговите преводи и редакции във византийската и в славянската традиция. Принадлежи ѝ както цялостно изследване на втория и третия преводи на южнославянската традиция като монография (1994), така и отделни студии и статии (повече от 15), а също и електронно двуезично издание, което дава възможност за лесен достъп до текстовете и техните варианти. Тематиката е развита и в участието ѝ с доклади в международни конференции, посветени на преводите на Физиолога: „The Slavic translation of the Pseudo-Basilian recension: the compilation approach“ („The *Physiologus* between East and West Transmission and dissemination of an early Christian text on nature“, 2017) и „From Mesopotamia to late medieval Bulgaria: Transformations of the giant cosmic bird myth“ („The World of the *Physiologus* – Animal Stories and Representations in Oriental Manuscripts“, 2018). Тази тема вероятно ще бъде обект на изследване през следващите години.

Кирилометодиевистиката е област, в която А. Стойкова публикува не само една монография за св. Методий (1995), но и проучвания върху химнографията, свързана с паметта на славянските апостоли: „Бележки върху историята и структурата на ранните служби на Кирил Философ“ (2000), „Култът към св. Кирил и Методий през Българското средновековие. Идеологически параметри и литературни рефлексии“ (2008) и др. С

кирилометодиевските изследвания, с литературата на Първото българско царство и с характеристика на агиографията е свързано участието □ в колективния труд „История на средновековната българска литература“ (2008; поправено издание 2009) – автор на очерците: „Кирило-Методиево дело (предпоставки и резултати): Извори за живота и делото на Кирил и Методий“; „Моравската мисия на Кирил и Методий“; „Кирило-Методиевите ученици в България“; „Старобългарската непесенна поезия“; „Агиографията през IX–XI век“; „Константин Преславски“; „Черноризец Храбър“; „Агиографията през XIII век“.

Цялостното научно творчество на А. Стойкова има приносен характер като осмисляне на историята на средновековната славянска литература във връзка с византийските образци и по-специално в няколко насоки: а) изясняване на историята и структурата на текста на чудесата, свързани със змееборството и мястото им в българското и южнославянското писмено наследство; б) въвеждане и интерпретация на нов изворов материал за култа и произведенията за св. Георги; в) оригинални обобщения за трансмисията на преводите на Физиолога; г) изследване на важни аспекти на Кирило-Методиевите извори; д) методологическа разработка и аргументация на интертекстуалната връзка между текст и контекст в средновековните сборници.

Бих искала да изтъкна, че публикациите и изявите на А. Стойкова се характеризират с безспорна ерудиция и вискателност, с коректност на понятийния апарат и с яснота на научната позиция. Изследванията □ могат да се причислят към едни от най-добрите постижения на българската палеославистика, отправна точка за нови проучвания. Като се основавам на всичко изложено дотук, с пълна убеденост предлагам на почитаемото Научно жури да гласува за присъждане на научно звание ‘професор’ на кандидата в конкурса.

06.06.2019 г.

София

Проф. дфн Анисава Милтенова